

ШЕВЧЕНКО І ВІЗАНТІЙСЬКА ДУХОВНА ТРАДИЦІЯ

Ольга Бігун. Byzantinum: pro et contra. Амбівалентність візантійства у творчості Тараса Шевченка: Монографія. – Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2014. – 412 с.

Книжка Ольги Бігун – перша цілісна й концептуальна спроба осмислити рецепцію візантійської традиції у творчості Тараса Шевченка; тобто вперше в українському літературознавстві висунуто і всебічно обґрунтовано концепцію візантійства в поетичних, прозових і малярських творах Шевченка, як 1) інтерсеміотичну складову сучасної візантології; 2) базисну структуру святості в її багатьох трансформаціях; 3) міфологему книги й апологію святості; 4) феномен художньої пандеї.

Звісно, окремих аспектів цієї проблеми торкалися дослідники творчості Т. Шевченка І. Айзеншток, Ю. Барабаш, В. Барка, Л. Білецький, О. Білецький, Д. Бучинський, Л. Генералюк, В. Грицков'ян, І. Дзюба, П. Зайцев, Ю. Івакін, Є. Нахлік, І. Огієнко, Р. Радишевський, К. Росовецький, В. Смілянська, Д. Степовик, І. Шевченко, В. Щурат, О. Яковина та ін. Однак цілісної праці досі не було.

О. Бігун поставила собі за мету дослідити генезу Шевченкового візантійства; осмислити його топоси та мотиви, поетико-стилістичні, інтертекстуальні, інтермедіальні кореляти візантійської традиції. Зокрема, з'ясувати джерела Шевченкових візій про візантійство та його тематичні комплекси, спорідненість і типологічні подібності, пов'язані з візантійським культурно-цивілізаційним впливом і контекстами киево-руської літератури. Заслугує схвалення спроба окреслити "калокагатію" його спадщини в контексті християнської екзегетики східного обряду; на матеріалі інтерпретації образу Пресвятої Трійці розглянути тлумачення базового догмату східнохристиянської Церкви; прояснити використання канонів західної та східної іконографії у малярстві Т. Шевченка.

Об'єктом дослідження стали поетичні, прозові твори Кобзаря (поєми "Гайдамаки", "Гамалія", "Єретик", "Кавказ", "Княжна", "Марія", "Москалева криниця", "Неофіти", "Саул", "Слепая", "Сон (Комедія)", "Тризна", "Царі", "Чернець",

"Псалми Давидові", малярські його твори (начерк ескізу "Лот з дочками", офорти "Свята родина", "Вірсавія", ескізи сепій "Воскресіння", "Розп'яття", сепії "Апостол Петро", "Звільнення апостола Петра з темниці", "Святий Себастьян", "Самарянка", серія сепій "Притча про блудного сина"). Використано також допоміжні матеріали – твори візантійської патристики, перекладну літературу ("Четьї-Мінеї", "Пролог", "Триоді", патерики, апокрифи), тексти ("Слово про Закон і Благодать" митрополита Іларіона, "Житіє і ходіння" ігумена Даниїла, оповіді Києво-Печерського патерика (різні редакції), літописи (давньоруські, козацькі), твори українських релігійних діячів (І. Вишенський, І. Гізель, З. Копистенський, П. Могила, К. Сакович, Г. Сковорода).

Теоретико-методологічну основу книжки становлять праці із сучасного порівняльного літературознавства, богословської екзегетики з урахуванням художньої христології, засади філософсько-естетичного підходу до мистецтва, визначальні ідеї архетипної інтерпретації, структуралізму, діалогізму, семіотики, культурологічні стратегії та ін. Застосовані методи дослідження – типологічний, контактено-генетичний, герменевтичний, структурно-семіотичний, культурно-історичний, міфологічний, іконологічний, біографічний. Враховано синхронний і діахронний аспекти аналізу обраного типологічного ряду (києворуська

література – твори Т. Шевченка). Виявлено ознаки візантійської традиції у творах давньої української літератури та іконографії.

Особистий внесок О. Бігун полягає в науковій концептуалізації Шевченкового візантизму і гіпотези про його тотожність у різних художніх контекстах і взаємозв'язках, спробі розгорнути візантійський субстрат творів поета в наукову парадигму і вписати його в дисциплінарні контексти української філософії, історії, патристики і, зокрема, киеворуської літератури; у розбудові порівняльної концепції, пов'язаної із глибинними доміантими візантійської християнської духовності, що незалежно від періодизації є визначальними для української словесної культури.

У першому розділі “Візантизм Тараса Шевченка: інтерсеміотичний аспект” досліджено Шевченкове візантизм в порівняльно-історичних студіях, візантійську парадигму символу (іконічність художнього образу “Кобзарі”), соборність як духовно-релігійну категорію у творчості Т. Шевченка, його естетику під кутом зору кордоцентричної трансформації візантійської традиції. Вказано на взаємозумовлений зв'язок між українським національним менталітетом і кордоцентризмом, точніше, таким його різновидом, як інтроспективний кордоцентризм. Дослідниця наголошує: “Вражає те, що поет гостро, на глибинному рівні відчуває істинну суть культури Росії, що під “візантійськими гаслами” прикривала “золотоординську” цивілізаційну модель, якої притримувалася Московія від початків свого існування як держави. Ця “східна”, а точніше “азійська” складова, яка, безумовно, виявлялась і естетично, була тим “чужим” елементом для Шевченкового культурно-ментального світовідчуження, що у глибині своїх витоків відповідало киеворуському варіанту візантійської духовної традиції” (77-78).

Другий розділ “Візантійська концепція святості у творах Тараса Шевченка” репрезентує такі проблеми, як топика святості у поезії Т. Шевченка, символічна паралель “Київ – Єрусалим” (інтерпретаційні аспекти реконструкції

святості”), церковнослов'янська мова “Кобзаря” в контексті візантійської традиції і новітніх соціокультурних підходів, теодицея творення душі (феноменологія страждання у творчості Т. Шевченка), християнський месіанізм: Тарас Шевченко і Кирило-Мефодіївське братство, Шевченкову символіку християнського храму (виміри ієротопії). Доктринально-релігійний рівень осмислення храму тісно пов'язаний, на думку авторки, з офіційним православ'ям та асоціюється зі вторгненням “чужого” в сакральний простір (“Тарасова ніч”, “Розрита могила”, “Стоїть в селі Суботіві...”, “Невольник”, “Заступила чорна хмара”). Перебіг сюжету цих та інших творів осмислено на основі міфологічної схеми “своє-чуже”, “сакральнепрофанне”, у координатах якої важливе місце посідає локус “хати”. Таке тлумачення храму типове для традиції Київської Русі – відображення взаємодії поміж поняттям храму як “Божого дому” та давнішою міфологемою “оселі”. Світоглядно-релігійний рівень осягнення ідеї храму у творах Т. Шевченка близький до освоєння горизонту святописемних патристичних положень. Насамперед це стосується екзегетики християнського постулату “людина – храм Божий”.

У третьому розділі “Візантизм як знання: міфологема книги у творчості Тараса Шевченка” також розглянуто цілу низку актуальних проблем: Бог-Слово у творах Т. Шевченка (рецепція міфологеми Максима Сповідника), апологію книжності (на матеріалі “Москалевої криниці”), Біблія як Книга Книг і її роль у житті й творчості поета, зокрема переклади Біблії та їх рецепцію, відгуки у його творах проблеми діалогічності між Старим та Новим Завітом, а також біблійну топіку (іконографічні сюжети малярських творів, біблійний бестіарій у “Кобзарі”), псалмодію Т. Шевченка, насамперед конгеніальний переклад “Псалмів Давидових”. У дискурсивно-соціологічному аспекті залучення до Шевченкових творів такого роду біблеїзмів не тільки демонструвало культурно-історичний контекст, а й допомагало тодішньому неосвіченому читачеві зрозуміти його поезію.

У четвертому розділі “Шевченків текст як християнська пандея” в центрі уваги дослідниці традиція чернецтва в Шевченкових творах, християнська дидактика в його літературній та малярській творчості, маріологічна енергія Шевченкового “братолюбія” та художні засоби її вираження, екзегеза “освячення ножів” у поемі “Гайдамаки”, джерела символізму Шевченкового “Заповіту”. Наприклад, у поемі “Царі” на основі старозавітних перипетій, пов’язаних із Давидом, Т. Шевченко увиразнює основну загозу – зосередження необмеженої влади в одних руках призводить до зловживань і штовхає на гріховні вчинки. Доволі виразно ця теза звучить у таких “антицарських” творах, як “Сон (Комедія)”, “Єретик”, “Кавказ”, “Як умру, то поховайте...”, “Пророк”, “Дурні та гордії ми люди...”, “Неофіти”, “Юродивий”, “Я не нездужаю...”, різні редакції “Молитви”, “Тим неситим очам...”, “І Архімед, і Галілей...”, “О люди! Люди небораки!..” та ін.

За переконанням дослідниці, візантійство в позитивному розумінні асоціюється із християнською духовністю, а разом із тим уособлює церковний обряд, архітектуру, іконопис, сприймається поетом як невід’ємна складова культури українського народу. Важливу частину його художнього світу складають релігійна та богослужбова література, іконошанування, пошана до апостолів, до вчення отців Церкви. Це свідчить про імпліцитний характер візантійської традиції у творах Т. Шевченка. Натомість експліцитна сторона візантійства має виразний соціально-політичний контекст. Візантійська імперія

символізувала тогочасну Росію з усіма вадами: абсолютизмом, державно-бюрократичною ієрархією, непомірними розкошами “власть імущих”, корупцією, цензурою, невіглаством, політичними доктринами православ’я. Так, у висловах “візантійство прославлять”, “візантійський Саваоф” оприявнюються опосередковані відгуки слов’янофільських ідей про “візантійський ідеал” у суспільному та історичному розвитку, опорою якому є православна церква та інститут царату. Безсумнівно, Шевченко не сприймав подібних політичних доктрин, тому художнє бачення “візантійства” найчастіше набуває обрисів “чужого”/ ворожого, загрозливого світу, світу “безобразных суздальских идолов”, “индийского безобразия”, “византийских чудовищ”.

Шевченкова рецепція візантійства, вважає дослідниця, яскраво демонструє відмінність моделей культурно-цивілізаційних орієнтацій. Так, киеворуське християнство зосередило свою увагу насамперед на соціально-культурному аспекті нової релігії. Натомість у московській версії превалювали політичні імперативи візантійства: абсолютний характер влади імператора / царя, патерналізм володаря, високий рівень централізації, утвердження релігійної міфології “усяка влада від Бога”, тісний альянс влади та Церкви.

Монографія О. Бігун написана живою доступною мовою, струнка за своєю композиційною побудовою, не переобтяжена другорядним матеріалом; усі її положення достатньо аргументовані, науково-довідковий апарат належно оформлений.

Отримано 1 травня 2015 р.

*Олександр Астаф’єв
м. Київ*